

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.965.42

DOI: 10.36550/2522-9230-2021-11-21-25

Іванюк Вікторія Дмитрівна,
доктор філософії з права,
старший викладач кафедри міжнародного права та
міграційної політики
Західноукраїнського національного університету
e-mail: viktoriaivaniuk07@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9092-1361>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВ

Проаналізовано спроби юридично врегулювати процедуру медіації в Україні. Виокремлено недоліки окремих законопроектів «Про медіацію», серед яких: відсутність порядку передачі спорів, що знаходяться в компетенції державних органів; упущення положень, що встановлювали б зміст правових наслідків медіації як для сторін так і для державних органів.

Важливими прогресивними змінами, на які спрямовано український інститут медіації, є: приведення діючого законодавства України, щодо альтернативного вирішення спорів, у відповідність зі стандартами Європейського Союзу та імплементація норм Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради у національне законодавство України, що створить умови для роботи медіаторів в єдиному європейському правовому просторі; удосконалення правових механізмів забезпечення права особи на захист своїх прав і свобод шляхом можливості сторін за добровільною згодою, на основі спільних інтересів, швидко та ефективно вирішувати спори проведенням переговорів та досягненням взаєморозуміння.

Досліджено визначення терміну «медіація» в Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах та Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах». З метою реалізації положень вказаних європейських актів держави-члени Європейського Союзу ухвалили спеціальні національні закони щодо досудового та судового посередництва.

Правове регулювання медіації у Німеччині засвідчує сприяння мирному врегулюванню спору шляхом включення різноманітних стимулів для сторін, встановлення обов'язку медіатора забезпечення проходження навчання та підвищення кваліфікації. У результаті аналізу правового закріплення процедури медіації у Польщі виділено характерну рису – створення інституційної та законодавчої основи забезпечення механізму контролю за якістю послуг із медіації. Проведено огляд правового забезпечення медіації у Франції, де послугу примирення надають асоціації супроводження потерпілих й акредитовані місцевим прокурором приватні медіатори, які уклали контракт з Міністерством юстиції.

Запропоновано внесення змін до проекту Закону України «Про медіацію» № 3504, що стосуються обізнаності громадян із рівнем фаховості медіаторів та контролю за якістю їх діяльності.

Ключові слова: медіація, правове регулювання, процедура медіації, проект Закону України «Про медіацію», держави Європейського Союзу.

Ivaniuk V. THE LEGAL REGULATION OF MEDIATION: EXPERIENCE OF UKRAINE AND EUROPEAN STATES

Attempts to legally regulate the mediation procedure in Ukraine are analyzed. The shortcomings of some draft laws "On Mediation" are highlighted, including: the lack of a procedure for the transfer of disputes within the competence of state bodies; omission of provisions that would establish the content of the legal consequences of mediation for both the parties and for public authorities.

Important progressive changes aimed at development of institute of mediation in Ukraine are: bringing the current legislation of Ukraine on alternative dispute resolution in line with European Union standards and implementing the provisions of Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council into national legislation of Ukraine, that will create conditions for the work of mediators in the single European legal space; improving legal mechanisms to ensure the right of a person to protect his rights and freedoms by allowing the parties by voluntary agreement, on the basis of common interests, to resolve disputes quickly and effectively through negotiations and mutual understanding.

The definition of the term "mediation" under Recommendation Rec (2002)10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters and Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters is investigated. In order to implement the provisions of these European acts, the Member States of the European Union have adopted special national laws on pre-trial and judicial mediation.

The legal regulation of mediation in Germany demonstrates the promotion of a peaceful settlement of the dispute by including various incentives for the parties, establishing the obligation of the mediator to provide training and advanced training. As a result of the analysis of the legal consolidation of the mediation procedure in Poland, a characteristic feature - the creation of an institutional and legislative basis for ensuring a mechanism for monitoring the quality of mediation services - was identified.

A review of the legal provision of mediation in France, where the conciliation service is provided by victims' associations and by private mediators accredited by the local prosecutor, who have entered into a contract with the Ministry of Justice, was conducted.

It is proposed to amend the draft Law of Ukraine "On Mediation" № 3504, with provisions concerning citizens' awareness of the level of professionalism of mediators and control over the quality of their activities.

Key words: mediation, legal regulation, mediation procedure, draft Law of Ukraine "On Mediation", states of the European Union.

Постановка проблеми. Трансформація способів захисту прав людини і громадянина, поява альтернативи у розв'язанні конфліктних ситуацій, можливість швидшого та ефективнішого вирішення спорів зумовили поширення медіації у країнах Європи та Україні зокрема. Беручи до уваги спроможність медіації застосовуватись як досудовий та позасудовий способи для вирішення конкретного конфлікту, у той же час забезпечується право звернення до суду. Слід зазначити, що на європейському регіональному рівні процедура медіації знайшла своє правове закріплення в Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» від 21 травня 2008 року (англ. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters). Разом з тим, в Україні протягом останніх років спостерігається суттєва активізація у спробі надати процедурі медіації законодавче підґрунтя. Саме тому, для формування ефективного системного бачення українського правового забезпечення інституту медіації, вважаємо доцільним проаналізувати європейський досвід його регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці альтернативних способів вирішення спорів активно приділяють увагу як представники української, так і міжнародної наукової спільноти: О. Аллахвердова, Ю. Білоусов, Н. Бондаренко-Зелінська, В. Гопанчук, Д. Давиденко, С. Запара, С. Калашнікова, В. Коссак, О. Нелін, Н. Нестор, О. Носирева, С. Прилуцький, Ю. Притика, О. Спектор, В. Цимбалюк, С. Фурса та інші [1, с. 23]. Вказані дослідники розглядають різні аспекти змісту та сутності поняття медіації, аналізують досвід її застосування в різних державах світу, створюючи таким чином належну базу для подальшого дослідження процедури медіації.

Метою статті є теоретико-прикладний аналіз правового регулювання медіації в Україні, а також дослідження наявного досвіду європейського забезпечення інституту медіації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «медіація» широко застосовується як в українській, так і міжнародній практиці. Для уніфікованого його розуміння слід виокремити законодавчі та доктринальні тлумачення даної категорії.

В Україні поняття медіації закріплене у Державному стандарті соціальної послуги посередництва (медіації), затвердженому Наказом Міністерства соціальної політики України № 892 від 17.08.2016 р., відповідно до положень якого під посередництвом (медіацією) слід розуміти метод розв'язання конфліктів/спорів, за допомогою якого дві або більше сторін конфлікту/спору намагаються в межах структурованого процесу за участю посередника/медіатора досягти згоди для його розв'язання [2]. Однак, на рівні спеціального законодавчого акта дане питання не знайшло свого відображення.

Слід зазначити про неодноразові спроби врегулювати правовий статус медіатора, категорії спорів, для вирішення яких можливо застосовувати медіацію, структури договору про проведення медіації. Зокрема, 17 грудня 2010 року Верховною Радою України було одержано проект Закону України «Про медіацію», яким пропонувалося запровадити медіацію як досудовий швидкий та ефективний спосіб вирішення спорів за посередництвом медіатора. Разом з тим, зважаючи на велику кількість недоліків, що стосувались: відсутності порядку передачі спорів, що знаходяться в компетенції державних органів; упущення положень, що встановлювали б зміст правових наслідків медіації як для сторін так і для державних органів; залишення поза увагою рекомендацій Ради Європи щодо необхідності запровадження медіації у всіх категоріях справ, а також існуючої практики в Україні щодо застосування медіації, Комітет Верховної Ради України з питань правосуддя вирішив рекомендувати Верховній Раді України відкликати та зняти з розгляду проект Закону України «Про медіацію» (реєстр. № 7481), внесений народним депутатом України Тищенко О. І.

Іншою спробою врегулювати процедуру медіації стало одержання Верховною Радою України 17 грудня 2015 року нового проекту Закону України «Про медіацію». Відповідно до Пояснювальної записки, Законопроект спрямований на ряд прогресивних змін українського інституту медіації, серед яких:

- приведення діючого законодавства України, щодо альтернативного вирішення спорів, у відповідність зі стандартами Європейського Союзу та імплементація норм Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради у національне законодавство України, що створить умови для роботи медіаторів в єдиному європейському правовому просторі;

- підвищення ефективності роботи судових органів шляхом суттєвого розвантаження судової системи України;

- удосконалення правових механізмів забезпечення права особи на захист своїх прав і свобод шляхом можливості сторін за добровільною згодою, на основі спільних інтересів, швидко та ефективно вирішувати спори проведенням переговорів та досягненням взаєморозуміння [3]. Разом з тим, не отримавши потрібної кількості голосів 28 лютого 2019 року, проект не було прийнято.

Окремого аналізу потребує крайній проект Закону України «Про медіацію» № 3504 від 19 травня

2020 року. Згідно із Пояснювальною запискою, зауважено, що потреба у підготовці та прийнятті проекту Закону впливає із завдання, визначеного Програмою діяльності Кабінету Міністрів України, щодо створення ефективної системи медіації альтернативної державним судам, а також підписання Міністром юстиції України 7 серпня 2019 року Конвенції Організації Об'єднаних Націй про Міжнародні угоди про врегулювання спорів за результатами медіації (Сінгапурської конвенції про медіацію), що у свою чергу зумовлює її ратифікацію та імплементацію основних положень щодо сфери застосування медіації, процедури її проведення та статусу медіаторів [4]. Коментуючи текст пропонуваного проекту Закону (остаточної редакції до другого читання), відмітимо закріплення ряду принципово важливих питань, що стосуються:

- чіткого розмежування термінів «договір про проведення медіації», «медіаційна угода» та «угода за результатами медіації»;
- закріплення базових засад проведення медіації;
- встановлення вимог до медіатора, його підготовки, прав та обов'язків, необхідності дотримання норм професійної етики та відповідальності;
- уточнення порядку проведення медіації та підстав її припинення;
- передбачення змін до законодавчих актів України з метою увідповіднення з їх положеннями норм даного проекту.

Акцентуючи увагу на проведенні авторами проекту Закону великої узагальнюючої роботи із врегулювання інституту медіації, вкажемо про допущення окремих недоліків. Відтак, частина 1 статті 9 передбачає, що «медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном». Разом з тим, зважаючи на тлумачення терміну медіатора як спеціально підготовленої нейтральної, незалежної, неупередженої фізичної особи, яка проводить медіацію, а також мети діяльності медіатора, яка полягає у запобіганні виникненню або врегулюванні конфлікту (спору) шляхом переговорів медіатором (медіаторами), доцільно деталізувати поняття базової підготовки, в розуміння якого включити і володіння особи спеціальними знаннями. Крім того, у частині 6 статті 10 обов'язок ведення реєстрів випускників-медіаторів покладено на суб'єкти освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, у яких зазначити наступні дані:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) особи, яка проходила підготовку;
- 2) найменування суб'єкта освітньої діяльності, що здійснив підготовку;
- 3) кількість годин навчання, у тому числі практичного навчання;
- 4) назва курсу підготовки;
- 5) дати проведення підготовки;
- 6) номер та дата видачі сертифіката.

Однак, вважаємо такий перелік даних недостатнім для оцінки фаховості потенційних медіаторів сторонами медіації, оскільки вони не відображають повноцінно спеціальні знання, навички та вміння, отримані медіаторами в процесі навчання. Відтак, у відповідних реєстрах доцільно відображати не лише сертифікат, що підтверджує проходження базової та/або спеціалізованої підготовки медіатора, але й обов'язково перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей.

На європейському рівні тлумачення категорії «медіація» міститься в Рекомендації Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах, ухваленій Комітетом Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 року, яку слід розуміти як процес врегулювання спорів, у межах якого сторони з допомогою одного чи кількох медіаторів проводять переговори щодо спірних питань з метою досягти домовленості [5].

В окремих правових актах більш детального характеру Рада Європи визначилася щодо застосування альтернативних методів у окремих галузях права, звертаючи увагу на відмінності, що проявляються в них. До цієї групи актів належать:

- 1) Рекомендація № R 6 (87) 18 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Стосовно спрощення кримінального правосуддя»;
- 2) Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи державам- членам Ради, які зацікавлені в організації медіації у кримінальних справах;
- 3) Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо медіації в сімейних справах;
- 4) Рекомендація № R (01) 9 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами [1, с. 24].

Термін «медіація» знайшов своє юридичне закріплення також у Директиві 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» від 21 травня 2008 року, відповідно статті 3 «медіація – це структурований процес, незалежно від його назви або посилання на нього, за допомогою якого дві або більше сторін спору намагаються самостійно, на добровільній основі, досягти згоди для вирішення спору за підтримки медіатора. Цей процес може бути ініційований самими сторонами або у результаті пропозиції чи розпорядження суду, або для виконання припису законодавства держави-члена. Це включає медіацію, яка проводиться суддею, що не відповідає за будь-яку судову процедуру щодо конкретного спору» [6].

З метою реалізації положень даної Директиви держави-члени Європейського Союзу ухвалили

спеціальні національні закони щодо досудового та судового посередництва. Так, у Німеччині 26 липня 2012 року ухвалений Закон «Про посередництво» (Mediationsgesetz). Закон сприяє мирному врегулюванню спору шляхом включення різноманітних стимулів для сторін у Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК) Німеччини. Одним із таких стимулів є положення ЦПК, згідно з яким, коли сторони подають позов, вони повинні вказати, чи намагалися вони вирішити спір за допомогою посередництва, якщо так, то які об'єктивні причини існували для відмови від цього. Успішне посередництво завершується укладенням угоди між сторонами, яка може бути завірена посередником-адвокатом або нотаріусом, у результаті чого набуває статусу виконавчого документа (§ 796 (a) ЦПК Німеччини). Законодавство Німеччини також покладає на медіатора обов'язок забезпечення проходження навчання та підвищення кваліфікації. Навчання повинно охоплювати отримання знань про основи медіації, структуру та рамкові умови процедури медіації, навички ведення переговорів та комунікації, навички вирішення конфлікту, отримання знань із законодавства про медіацію, практичні тренінги, рольові ігри, спостереження. Після підвищення кваліфікації є вимога впродовж 4-х років отримати ще 40 годин навчання та впродовж перших 2-х років провести 4 окремі супервізії [7, с. 130].

Досліджуючи правове регулювання медіації в державах-членах Європейського Союзу, нами виділена ще одна характерна риса – створення інституційної та законодавчої основи забезпечення механізму контролю за якістю послуг із медіації. Зокрема, у Польщі у 2005 році було засновано Громадську раду з альтернативного вирішення спорів (консультативний орган при Міністерстві юстиції), яка з моменту заснування відіграє важливу роль у просуванні ідей медіації в цивільно-правових спорах та зв'язку між урядом, судовою системою і медіаційною спільнотою. Яскравим прикладом співпраці є відкриття офісів координаторів з медіації в кожному регіональному суді, 8 апеляційних судах і 6 районних судах. Метою діяльності таких координаторів (це діючі судді) є налагодження контактів та співпраці з медіаторами, організація зустрічей, обговорення з медіаторами труднощів, що виникають у процесі інтеграції та проведення медіації. У національному законодавстві Польщі відсутні норми про акредитацію медіаторів. Питаннями акредитації займаються окремі організації медіаторів. Однак Громадською радою з альтернативного вирішення спорів прийнято низку рекомендаційних документів: Стандарти проведення медіації (2006 р), Стандарти з підготовки медіаторів (2007 р), Кодекс етики польських медіаторів (2008 р). Питаннями контролю якості підготовки медіаторів займаються самі освітні організації в сфері медіації, а також організації медіаторів, які здійснюють акредитацію своїх медіаторів [8, с. 132].

Крім того, згідно із законодавством Франції, медіація включає чотири етапи: підготовчий, що включає обмін інформацією між прокурором та асоціацією; аналіз конфлікту й попередня робота зі сторонами; безпосередня процедура примирення (медіація) й укладення угоди; закриття справи та її оцінка, після чого асоціація або приватний медіатор передає прокуророві офіційний звіт про процедуру медіації та її результати. Послугу примирення у Франції надають асоціації супроводження потерпілих й акредитовані місцевим прокурором приватні медіатори, які уклали контракт з Міністерством юстиції. Питання спільної взаємодії та специфіки проведення в життя програм примирення узгоджуються між надавачами послуг примирення і прокурорами на місцевому рівні. Робота асоціацій і приватних медіаторів оплачується із центральних фондів (з державного або місцевого бюджету). Послуга медіації надається учасниками цієї процедури безкоштовно, при цьому варто зауважити, що переважна більшість медіаторів (70%) є волонтерами. Значна чисельність медіаторів, які працюють в асоціаціях, пройшли відповідну підготовку (хоча їх навчання й не є обов'язковим), оскільки від рівня якості надання послуги примирення залежить акредитація асоціації, а значить, і її фінансування [9, с. 169].

Висновки. Таким чином, нами з'ясовано сутність терміну медіації, його правове закріплення. У результаті аналізу досвіду країн-членів Європейського Союзу встановлено акцентування на врегулювання етапів процедури медіації, покладення на медіатора обов'язку забезпечення проходження навчання та підвищення кваліфікації, а також встановлення механізму контролю за якістю надання послуг із медіації. Сформовано пропозицію звернути увагу на реєстри медіаторів, де доцільно відображати не лише сертифікат, що підтверджує проходження базової та/або спеціалізованої підготовки медіатора, але й обов'язково перелік компонентів програми навчання і набутих компетентностей. Актуальними для подальших наукових розвідок є питання фінансування суб'єктів освітньої діяльності, що здійснюють підготовку медіаторів, в залежності від рівня якості надання послуг медіації випускниками таких закладів; забезпечення належного контролю за фаховістю медіаторів; детальному врегулюванні кожного етапу процедури медіації в залежності від категорії спору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Подковенко Т., Фігун Н. Правове регулювання медіації у європейському праві. *Актуальні проблеми правознавства*. № 4 (20)/2019. С. 22-29.
2. Державний стандарт соціальної послуги посередництва (медіації): затв. Наказом Міністерства соціальної політики України № 892 від 17.08.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text>
3. Проект Закону України «Про медіацію» № 3665 від 17.12.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про медіацію» № 3504 від 19 травня 2020 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877

5. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 808 засіданні заступників міністрів 18 вересня 2002 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf

6. Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» від 21 травня 2008 року. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>

7. Пашкова К.І. Медіація в Україні та світі: генеза, правове регулювання та ефективність при вирішенні цивільних спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2020. С. 128-132.

8. Степаненко Т.В. Європейські стандарти медіації в цивільно-правових спорах та їх упровадження в Польщі та Чехії. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2021. С. 131-135.

9. Туманянц А. Р. Медіація в сучасній європейській практиці: досвід Франції та Бельгії. *Проблеми законності* : респ. міжвід. наук. зб. Харків, 2007. Вип. 90. С. 166–170.

REFERENCES:

1. Podkovenko T., Fihun N. (2019). Pravove rehulyuvannya mediatsiyi u yevropeyskomu pravi [Legal regulation of mediation in European law]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual problems of jurisprudence*, 4 (20), 22-29 [in Ukrainian].

2. Derzhavnyy standart sotsialnoyi posluhy poserednytstva (mediatsiyi): zatv. Nakazom Ministerstva sotsialnoyi polityky Ukrainy [State standard of social mediation service: approved by Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine]. (2016, August 17). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1243-16#Text> [in Ukrainian].

3. Proyeckt Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiyu» [Draft Law of Ukraine “On Mediation”]. (2015, December 17). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57463 [in Ukrainian].

4. Poyasnyvalna zapyska do proyektu Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiyu» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine “On Mediation”]. (2020, May 19). Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian].

5. Rekomendatsiya Rec (2002) 10 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo mediatsiyi v tsyvilnykh spravakh, ukhvalena Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 808 zasidanni zastupnykiv ministriv [Recommendation Rec (2002)10 of the Committee of Ministers to member States on mediation in civil matters, adopted by the Committee of Ministers on the 808th meeting of the Ministers’ Deputies]. (2002, September 18). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf [in Ukrainian].

6. Dyrektyva 2008/52/ES Yevropeyskoho Parlamentu ta Rady Yevropeyskoho Soyuzu «Pro deyaki aspekty mediatsiyi u tsyvilnykh ta hospodarskykh pravovidnosynakh» [Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]. (2008, May 21). Retrieved from <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf> [in Ukrainian].

7. Pashkova K.I. (2020). Mediatsiya v Ukraini ta sviti: heneza, pravove rehulyuvannya ta efektyvnist pry vyrishenni tsyvilnykh sporiv [Mediation in Ukraine and the world: genesis, legal regulation and effectiveness in resolving civil disputes]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 8, 128-132 [in Ukrainian].

8. Stepanenko T.V. (2021). Yevropeyski standarty mediatsiyi v tsyvilno-pravovykh sporakh ta yikh uprovadzhennya v Polshchi ta Chekhiyi [European standards of mediation in civil disputes and their implementation in Poland and the Czech Republic]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 3, 131-135 [in Ukrainian].

9. Tumanyants A. R. (2007). Mediatsiya v suchasniy yevropeyskiy praktytsi: dosvid Frantsiyi ta Belhiyi [Mediation in modern European practice: the experience of France and Belgium]. *Problemy zakonnosti : resp. mizhvid. nauk. zb. - Problems of legality: republican interdepartmental scientific collection* (Vol. 90), (pp. 166–170). Kharkiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2021